

Explaining the desired goals and activities for teaching and learning in the law internship curriculum

Z, Babadi Akashe, A. r, Nasr*, M. r, Nili, M.s, Tabatabaei

1. Ph.D. Student of curriculum in University of Isfahan;
2. Corresponding author: Professor, Department of education, University of Isfahan; 3. Associate Professor, Department of education, University of Isfahan; 4. Associate Professor, Department of law, University of Isfahan

تبیین اهداف و فعالیت‌های یاددهی و یادگیری مطلوب در برنامه‌درسی کارورزی رشته حقوق

زهرا بابادی عکاشه^۱، احمدرضا نصر^{۲*}، محمدرضا نیلی^۳، سیدمحمدصادق طباطبایی^۴

۱. دانشجوی دکتری گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان؛ ۲. استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان؛ ۳. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان؛ ۴. دانشیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان

Abstract

Purpose: The purpose of the study is to investigate the goals and activities appropriate for learning internship course for undergraduate students of law.

Method: This study adopted a mixed approach. In the qualitative section, interviews were conducted with 28 people that were selected using a purposive random sampling method. The statistical population of the quantitative section of this study was a small number students in and graduates of law, 114 of them were selected by stratified random sampling method. The data were collected through semi-structured interviews and researcher-made questionnaires. Content validity was used to determine the validity of the interview and the questionnaire, and to determine the reliability of the questionnaire, Cronbach's alpha coefficient was used. Descriptive and inferential statistics were used to analysis the data.

Result: The results of the research showed that in the field of goals, the priority should be given to linking academic theoretical issues with the field of work related to the field of law and the promotion of specialized skills. In the field of learning activity, the practice of specific activities, such as the writing of lawsuits and the legal regulation of contracts, and the acquisition of the practice of theoretical knowledge in the field of law, received the highest priority. The results of this research can be used as a framework in the universities internship planning process.

Key word: Curriculum, Internship, Goals, learning activities, law

چکیده

هدف: هدف این پژوهش، بررسی اهداف و فعالیت‌های مناسب درس کارورزی رشته حقوق در مقطع کارشناسی است.

روش: این پژوهش از نوع ترکیبی است. در بخش کیفی با ۲۸ نفر که به شیوه تصادفی هدفمند انتخاب شدند، مصاحبه شد. جامعه آماری بخش کمی دانشجویان و دانش‌آموختگان در رشته حقوق بودند که به روش تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم، تعداد ۱۱۴ نفر انتخاب شدند. داده‌های پژوهش از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته و پرسشنامه محقق ساخته جمع‌آوری شد. برای تعیین روایی سؤال‌های مصاحبه و پرسشنامه از روایی محتوایی و برای برآورد پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. برای تحلیل داده‌های پژوهش از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج پژوهش نشان داد در حیطه هدف کارورزی، بیشترین اولویت مربوط به "مرتبط کردن مباحث نظری دانشگاهی با فضای کار مربوط به رشته حقوق" و "ارتقای مهارت‌های تخصصی" است. در حیطه فعالیت یادگیری "تمرین فعالیت‌های خاص مانند تحریر دعاوی و تنظیم حقوقی قراردادها" و "فراگرفتن چگونگی عملیاتی کردن دانش نظری مربوط به رشته حقوق" بیشترین اولویت را دریافت کردند. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند به‌عنوان یک چارچوب در فرایند برنامه‌ریزی کارورزی دانشگاه‌ها مورد استفاده قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: برنامه درسی، کارورزی، هدف، فعالیت یادگیری و حقوق

Accepted Date: 2019/03/06

Received Date: 2018/04/07

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۱/۱۸

پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۱۵

Email:arnasr@edu.ui.ac.ir

* نویسنده مسئول: احمدرضا نصر اصفهانی

مقدمه و بیان مسئله

از گذشته دانشگاه‌ها بر تدریس دانش نظری تأکید داشتند، اما جامعه بیشتر متقاضی مهارت و تجربه عملی بود. از این رو بسیاری از دانشجویان رشته‌های علوم انسانی برای مشاغل مورد نظر آماده نمی‌شدند (Chen, hu, wang and chen, 2011). در حال حاضر یادگیری همراه با کار^۱ به صورت گسترده برای گنجاندن تجربه عملی در برنامه‌های تحصیلی مبتنی بر حرفه رشته‌های حقوق، پزشکی و پرستاری به کار می‌رود (Abeysekera, 2006:6). یادگیری همراه کار در دروس کارشناسی حقوق جایگاه مهمی دارد. عموماً توافق دارند که کارکرد دانشکده‌های حقوق آماده‌سازی دانشجویان برای کار است (Stuckey, 2007). در سال ۱۹۹۹ کمیته اصلاح قانون استرالیا توصیه کرد آموزش حقوق بر آنچه حقوق‌دانان باید انجام دهند به جای آنچه باید بدانند، تمرکز کنند (Australian law reform committee, 2000). (McNamara, 2009) نیز در آموزش حقوق اظهار داشته است که به جای دانستنی‌ها باید بر توانایی انجام امور حقوقی تمرکز شود.

کمیته ملی آموزش مشارکتی^۲ بوستون تعریف جامعی از یادگیری همراه با کار ارائه می‌دهد: راهبرد ساختارمند تلفیق مطالعات کلاسی با یادگیری از طریق تجربه کاری مولد در زمینه‌های مربوط به اهداف شغلی یا دانشگاهی دانشجوی (Abeysekera, 2006). یادگیری همراه با کار به دانشجویان در آماده‌سازی برای شیوهای عمل در مراکز حقوقی دنیای واقعی از طریق ارائه مهارت‌ها و برقراری ارتباط بین نظر و عمل کمک می‌کند و انتقال آن‌ها از دانشگاه به دنیای عمل را مورد حمایت قرار می‌دهد (Shirley, Davies, Cockburn and Carver, 2006). کارورزی یک نوع یادگیری همراه با کار مناسب برای دانشجویان رشته حقوق است.

(Renganathan, AmriBin and Chong, 2012) کارورزی را به‌عنوان فرصتی برای دانشجویان در ضمیمه کردن تجارب کاری با دانش در آموزش دانشگاهی از طریق یک محیط شغلی حرفه‌ای در دنیای واقعی برنامه‌ریزی شده و نظارت شده تعریف می‌کند. کارورزی را (Pause, Jahnson and Miller, 1988) مانند تجربه میدانی، کار میدانی، آموزش عملی، آموزش مشارکتی و یادگیری تجربی می‌دانند. کارورزی یک یادگیری تجربی است که فرصت تلفیق و یکی شدن فکر و عمل را به دانشجوی می‌دهد. (Jackel, 2011) فواید یا مزایای کارورزی را برای دانشجویان در پنج دسته شامل: شخصی (خود اجرایی، نفوذ، بهره‌وری و پشتکار)؛ بین فردی (کار گروهی، ارتباط اثربخش و رهبری)؛ تحصیلی (تفکر انتقادی، کسب دانش، یادگیری و کار به‌طور مستقل)؛ استخدام (مهارت فنی، رشد حرفه‌ای و اشتغال) و فعالیت شهروندی (آگاهی از مسائل جامعه، کمک به جامعه) طبقه‌بندی می‌کند (Alpert, 2004). (Heaney and Kuhn, 2009) فواید کارورزی را در چهار گروه؛ عبور از شکاف بین کلاس درس و محل کار؛ بهبود اشتغال؛ رشد حرفه‌ای و بهبود مهارت‌های شخصی طبقه‌بندی کرده است. در برنامه کارورزی

1. work integrated learning

2. National Commission for Cooperative Education

عدالت کیفری دانشگاه وینونا موارد زیر به عنوان اهداف اصلی کارورزی برای دانشجویان مدنظر قرار گرفتند:

- ۱) بررسی نقش‌ها و مسئولیت‌های متفاوت در درون عدالت کیفری
  - ۲) کاربرد دانش و مهارت آموخته شده در کلاس درس
  - ۳) رشد روابط حرفه‌ای یا پرسنل عدالت کیفری
  - ۴) پرداختن به نیازمندی‌های بعد از فارغ التحصیلی
  - ۵) دریافت پیشنهادات حرفه‌ای و استخدام در آینده (Criminal justice program, 2012).
- یافته تحقیق‌های متعدد نشان داد که کارورزی اهداف و نتایج یادگیری بسیار سودمندی برای دانشجویان به همراه دارد که در این ابعاد طبقه‌بندی می‌شوند:
- اول، کارورزی به دانشجویان فرصت زیادی برای کاربرد و تمرین دانش و مهارت کسب شده ارائه می‌دهند. کارورزی سناریوهای عملی برای کاربرد و رشد دانش حرفه‌ای و مهارت‌ها فراهم می‌کند (Daniels and Brooker, 2014; Khalil, 2015; Gilbert, Banks, Harser, Rhodes and Less, 2014; Narayanan, Oik and Fukami, 2010; Caravan and Murphy, 2001). نشان دادند کارورزی نه تنها به کارورزان در رشد مهارت‌ها و دانش حرفه‌ای کمک می‌کند، بلکه مهارت‌های نرم مانند ارتباطات شفاهی، کتبی، ارتباطات بین فردی، حل مسئله، کار تیمی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری را نیز بهبود می‌بخشد.
- دوم، کارورزی به دانشجویان اجازه می‌دهد که در دنیای کاری خود را هدایت کنند و تصمیم بگیرند با این حرفه خاص تناسب دارند یا نه. مطالعات بسیاری درباره تأثیر تجربه کارورزی بر تمایلات شغلی کارورزان صورت گرفته است (Robinson, 2018; Nghia and Duyen, 2018; Nunley, 2016; Ruhanen, 2016; Pogh, Romero and seals, 2016; Allen, 2011). در آینده را افزایش می‌دهد. همچنین فرصت شبکه‌سازی با افراد حرفه‌ای در زمینه موردعلاقه و موقعیت‌های شغلی آینده را ایجاد می‌کند (Diaz, Leon and Hernandez Luna, 2015 & Maertz, 2015; Stoeberl and Markeer, 2014). Stoeberl and Markeer (2014) اطمینان بیشتر به مسیر شغلی، کسب اعتماد به نفس بیشتر در توانایی انجام کار، آماده‌سازی حرفه‌ای، استخدام و بستن شکاف بین دانشگاه و جامعه از جمله اهداف کارورزی از دیدگاه (Moore and Plugge, 2008) و (Busby, 2002) است. Rangan and Natarjarathinam, (2014) در تحقیقی با عنوان چگونه کارورزی مناسب برای کارورز و مدیر را سازمان‌دهی کنیم؟ با استفاده از روش مصاحبه با ۴۳ دانشجو در دانشگاه نگزاس به این نتیجه دست یافتند که پنج انتظار اصلی دانشجویان شرکت‌کننده در تحقیق از برنامه کارورزی، شامل این موارد است: کسب تجربه دنیای واقعی (۳۰ نفر)؛ کسب دانش درباره شرکت‌ها و مؤسسات (۱۶ نفر)؛ دیدن کاربرد آنچه در کلاس آموختند (۹ نفر)؛ ایجاد روابط جدید (۴ نفر) و کسب آموزش عملی (۲ نفر).

تحقیق‌های متعدد نشان داد یکی دیگر از اهداف و نتایج کارورزی به‌عنوان بخش اساسی چرخه یادگیری، افزایش انگیزه و عملکرد تحصیلی دانشجویان است (Jones, Green and Higson, 2017; Mansfield, 2011 and Reddy and Moores, 2006). (Williams and Alawiye, 2001). بازخورد دانشجویان کارشناسی تربیت‌معلم را در کارورزی یک ساله بررسی کرد. بر مبنای نظرات آن‌ها آشکار شد که دانشجویان در کارورزی فهم بهتری از محتوای دروس به دست می‌آورند.

توجه به اهداف در فعالیتهای آموزشی، جهت حرکت، آغاز و انجام کار را مشخص می‌کند و از تلاش‌های بی‌ثمر و بی‌بهره جلوگیری می‌کند (Hatami, 2015). یادگیری از طریق رفتار فعال دانشجویان صورت می‌گیرد؛ آنچه دانشجویان انجام دهد یاد می‌گیرد، نه آنچه که استاد انجام می‌دهد. یادگیری محصول فعالیت‌ها و تجارب دانشجویان است، از این رو در طراحی تجارب یادگیری باید بر فعالیتهای دانشجویان تمرکز داشت (Walsh, 2007). فعالیت یادگیری تک‌تک دانشجویان همچنین باید تعیین کند چگونه دانشجویان به اهداف یادگیری خاصی دست می‌یابند و فرصتهای یادگیری مورد تأیید ناظر محل کار را در برنامه بگنجانند (McNamara, 2009).

در تحقیقی (Van Mol, 2017) ادراک ۳۰۴ کارفرما از قابلیت استخدام فارغ‌التحصیلان رشته‌های مختلف از جمله حقوق و روانشناسی در ۳۱ کشور را بررسی کرد. مهارتهای خاصی که کارفرمایان از کارآموزان انتظار داشتند، شامل مهارتهای نگارشی و خواندن، زبان خارجه، رایانه، تخصصی، ارتباطات، حل مسئله و تحلیل، توانایی سازگاری و عمل در موقعیت جدید، تصمیم‌گیری، کار گروهی و برنامه‌ریزی بوده است؛ بنابراین در فعالیتهای یادگیری کارورزی باید بر مهارتهای قابلیت اعتماد، تداوم عملکرد، اشتیاق به یادگیری مهارتهای جدید، وقت‌شناسی، اولویت‌دهی اثربخشی به وظایف، ابتکار و خودانگیزگی، ابراز رفتار اخلاقی و پذیرش انتقاد سازنده تأکید شود (Gault, Leach and Duey, 2010). در دانشکده‌های حقوق بر فعالیتهای یادگیری دارای نظم مانند تجزیه و تحلیل، تلفیق ایده‌ها و اطلاعات، قضاوت در مورد ارزش اطلاعات، کاربرد نظریه‌ها و مفاهیم برای مسائل عملی یا موقعیتهای جدید تأکید دارند (Kierstead and Abner, 2016: 110). مهم‌ترین فعالیتهای کارورزی را (Maelah, Aman, Mohamed and Ramli, 2012) توانایی استخراج و تحلیل اطلاعات از منابع متفاوت، کارگروهی، توانایی کار با رایانه، حضور در جلسات در زمان‌های تعیین‌شده، ارتباط شفاهی، مدیریت گروه، مهارت حل مسئله، ارتباطات کتبی، تفکر انتقادی، سازگاری با استرس، توان ایجاد ایده‌های عملی و تفکر خلاق می‌داند.

تحقیقات نشان داده است مسئله اصلی که کارفرمایان با آن روبه‌رو هستند، نداشتن دانش عملی و مهارت کاربردی دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها است. این امر در نتیجه سازمان‌دهی ضعیف در برنامه درسی است (Liviú and Andreea, 2013). به همین خاطر در سال‌های اخیر در برنامه‌درسی رشته‌های مختلف بازنگری صورت گرفته است. در همین راستا در برنامه درسی مصوب شورای تحول و ارتقای علوم انسانی برای رشته حقوق نیز درسی با عنوان کارآموزی قضایی گنجانده شده است. هدف این

درس آشنا کردن دانشجویان با شیوه قضاوت و وکالت و اجرای قانون در محاکم است. با توجه به اینکه تعداد قابل توجهی از دانشجویان حقوق پس از فارغ التحصیلی در شغل مهم قضاوت مشغول به کار می‌شوند یا به حرفه وکالت می‌پردازند و همچنین مشاهده اجرای حقوق در عمل تأثیر زیادی بر نحوه آموزش‌های حقوق دارد لازم است دانشجویان با حضور در محاکم قضایی از چگونگی اجرای قوانین و قضاوت و وکالت آگاه شوند. ارائه این درس با سرفصل‌های زیر ضروری است:

۱. آموزش عملی آیین دادرسی کیفری در محاکم
۲. آموزش عملی آیین دادرسی مدنی در محاکم
۳. وظایف دفاتر مراجع قضایی
۴. تنظیم دادخواست، شکایت و لویح و نحوه طرح دعاوی مدنی، کیفری و امور حسبی (Council for the Transformation and Promotion of the Humanities, 2016).

شایان ذکر است درس مذکور اختیاری بوده و واحد آن نیز نظری است. در صورتی که جایگاه و اهمیت دروس عملی به خصوص کارورزی ایجاب می‌کند که وزن بیشتری نسبت به دروس نظری داشته باشد و همچنین زمینه کار و فعالیت عملی دانشجویان در این گونه دروس فراهم شود. اگرچه در پاره‌ای از تحقیقات به مواردی از اهداف و فعالیت‌های کارورزی رشته حقوق اشاره شده است، اما پژوهش‌ها، به ویژه موارد مربوط به داخل کشور جامع و گسترده نیست، لذا هدف این پژوهش بررسی اهداف و فعالیت‌های یادگیری مناسب درس کارورزی در رشته حقوق در دانشگاه‌های کشور است. این پژوهش در راستای این هدف و به منظور پاسخ به پرسش‌های زیر انجام شده است:

۱. اهداف برنامه درسی کارورزی رشته حقوق باید چه مواردی باشد؟
۲. چه فعالیت‌های یاددهی و یادگیری در فرایند کارورزی رشته حقوق باید مورد توجه قرار گیرد؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی است و روش ترکیبی اکتشافی به کار برده که در آن داده‌های کیفی به منظور کمک به تنظیم پرسشنامه جمع‌آوری و تحلیل شد. از روش کیفی برای جمع‌آوری دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی، اعضای هیئت علمی، متخصصین و شاغلین حوزه حقوق درباره هدف و فعالیت کارورزی و از روش کمی برای بررسی دیدگاه دانشجویان سال سوم و چهارم تحصیلی و دانش‌آموختگان سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۶ دانشگاه اصفهان استفاده شده است. رویکرد کمی از نوع زمینه‌یابی است.

جامعه آماری این پژوهش در بخش کیفی، چهار گروه؛ اعضای هیئت علمی رشته حقوق در دانشگاه اصفهان (۵ نفر)، متخصصان در حوزه کارورزی دارای تجربه و سابقه اجرایی در زمینه کارورزی و مدیریت دفتر ارتباط دانشگاه و صنعت (۵ نفر)، شاغلین در حوزه حقوق (۷ نفر) و دانشجویان تحصیلات تکمیلی (۸ نفر) بوده‌اند. در مجموع با ۲۵ نفر مصاحبه شد. روش نمونه‌گیری در بخش کیفی هدفمند

بوده است. برای گردآوری اطلاعات از مصاحبه نیمه ساختارمند استفاده شده است. انجام مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرد. برای تحلیل داده‌های کیفی از روش تحلیل محتوای مصاحبه استفاده شد. مراحل فرایند تحلیل محتوای مصاحبه بر اساس نظر (Krippendorff, 2003) شامل جمع‌آوری اطلاعات، تقلیل داده‌ها، استنباط و تحلیل است. بدین ترتیب پس از ضبط و پیاده‌سازی مصاحبه‌ها، کار کدگذاری و دسته‌بندی آغاز شد. برای تک‌تک مصاحبه‌ها، طبقه‌بندی کدها و بازنگری در هر طبقه تا زمان قانع شدن از آن‌ها ادامه یافت. سپس برای تمام گویه‌های موجود در هر طبقه یک نام در نظر گرفته شد. تا اتمام تحلیل کل مصاحبه‌ها به بازنگری و مقایسه کدها و طبقات تعیین‌شده در مصاحبه‌های قبل توجه شد.

در بخش کمی برای انتخاب دانشجویان و دانش‌آموختگان دانشگاه اصفهان از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم استفاده شده است. بدین‌صورت که مجموع جامعه آماری شامل سه گروه؛ دانشجویان سال سوم، دانشجویان سال چهارم و دانش‌آموختگان محاسبه شد و متناسب با حجم نمونه از هر یک از سه طبقه تعدادی انتخاب شد. برای برآورد حجم نمونه از فرمول حجم نمونه کوکران استفاده شد و تعداد ۱۱۴ نفر انتخاب شدند. بر اساس ویژگی‌های جمعیت‌شناختی ۸۰/۹ درصد از پاسخ‌دهندگان زن و ۱۹/۱ درصد مرد؛ از لحاظ وضعیت تحصیلی ۶۴ درصد دانش‌آموخته، ۱۴ درصد دانشجوی سال سوم و ۲۲ درصد سال چهارم؛ ۴۸/۹ درصد از پاسخ‌دهندگان دارای تجربه کارورزی و ۳۱/۹ درصد شاغل بودند.

برای جمع‌آوری اطلاعات از دانشجویان و دانش‌آموختگان دانشگاه اصفهان از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. به‌منظور تعیین روایی پرسشنامه پنج نفر از اعضای هیئت‌علمی دانشکده حقوق و علوم تربیتی در مورد آن اظهارنظر و تأیید کردند. برای برآورد پایایی و همبستگی درونی سؤالات پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده شد. پس از اجرای آزمایشی پرسشنامه بین ۳۰ نفر از افراد نمونه، سؤالات دارای آلفای کمتر از ۰/۳۵ حذف یا اصلاح شد و پایایی دو حیطه هدف و فعالیت یادگیری به ترتیب ۰/۸۸ و ۰/۸۳ برآورد گردید. پرسشنامه موردنظر به‌صورت چاپی و الکترونیکی تهیه شد. از پرسشنامه چاپی برای جمع‌آوری نظرات دانشجویان سال سوم و چهارم رشته حقوق دانشگاه اصفهان استفاده شد و لینک نسخه الکترونیکی آن، پس از تشریح اهداف پژوهش و جلب مشارکت و همکاری، از طریق تلگرام و ایمیل برای دانش‌آموختگان سال‌های ۹۶-۱۳۹۳ ارسال گردید. برای تجزیه و تحلیل ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه‌های مورد مطالعه از آمار توصیفی و به‌منظور پاسخگویی به پرسش‌های تحقیق، از روش‌های آماری استنباطی (آزمون t تک نمونه‌ای و فریدمن) با رعایت پیش‌فرض‌ها استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول پژوهش: اهداف برنامه درسی کارورزی رشته حقوق باید چه مواردی باشد؟ همان‌طور که ذکر شد برای پاسخ به سؤال تحقیق از دو ابزار مصاحبه و پرسشنامه استفاده شده است. ابتدا یافته‌های مصاحبه و سپس پرسشنامه ارائه می‌شود:

الف) یافته‌های مصاحبه

بر اساس دیدگاه مصاحبه‌شوندگان، اهداف برنامه درسی کارورزی رشته حقوق را می‌توان در چهار مقوله شامل ارتقای دانش نظری، ارتقای مهارت‌های تخصصی، افزایش تعامل و فرصت جذب و استخدام دسته‌بندی کرد که در ادامه به تفکیک توضیح داده می‌شوند.

۱- **ارتقا و تعمیق دانش نظری:** از دیدگاه ۲۲ درصد مصاحبه‌شوندگان یکی از اهداف مهم در برنامه درسی کارورزی، افزایش و تعمیق دانش نظری است. برای مثال مصاحبه‌شونده شماره ۱۵ معتقد است: "بارزترین هدف و پیامد کارورزی رشته حقوق، عینی کردن و ملموس‌تر کردن آنچه به دانشجوی تدریس شده، است چون عرصه عمل در رشته با حوزه تدریس در دانشگاه فاصله زیادی دارد و در عمل ما شاهد تفاوت‌های زیادی هستیم نسبت به آنچه در دانشگاه می‌خوانیم". از دیدگاه مصاحبه‌شونده شماره ۱، "از کارورزی رشته حقوق انتظار می‌رود که دانشجوی با انجام این درس با تطبیق مواد قانونی و عملی، بهتر بتواند قانون را درک کند و به جنبه‌های عملی کار آشنایی پیدا کند و این باعث تطبیق و تثبیت بهتر مطالب در ذهن دانشجوی می‌شود".

مصاحبه‌شونده شماره ۴ در این مورد بیان داشت:

اگر کارورزی از دوره لیسانس شروع شود خیلی خوبه. خیلی از آن چیزایی که در دوره لیسانس می‌خوانیم در عمل اجرا نمی‌شود. دادگستری ما خیلی از موارد که فکر می‌کنیم هیچ اختلاف‌نظری دربارش نیست وقتی وارد دادگاه که می‌شویم می‌بینیم رویه قضاوت چیز دیگری است، به‌طور دیگر عمل می‌کنند خیلی از مسائل که فکر می‌کنیم زیاد اهمیت نداره، وقتی وارد می‌شویم، دیدگاهمان کاملاً عوض می‌شود. من یک مثال بزنم ما یک قانون داریم درباره اجاره مال سال ۵۶ است در دانشگاه زیاد روش کار نمی‌شود، خیلی توجهی نمی‌شود ولی خود من تو این مدتی که دادگستری می‌رفتم می‌دیدم چقدر دعاوی مهم و میلیاردری درگیرش بودن. خوب اگر از همون ابتدا ما بدانیم چقدر اهمیت داره این موضوع شاید خیلی گسترده‌تر توی دانشگاه‌ها تدریس می‌کنیم، مسائل را خیلی بازتر می‌کنیم. خیلی جا داره برای تحقیقات و برای نوشتن مقاله.

۲- **ارتقاء مهارت‌های تخصصی:** ۳۹/۷۷ درصد از مصاحبه‌شوندگان به یادگیری و بالا رفتن سطح مهارت‌های تخصصی در دوره کارورزی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف اشاره داشتند. برای مثال، از دیدگاه مصاحبه‌شونده شماره ۱۹ "مطمئناً برای اینکه کارورزی در رشته حقوق مؤثر واقع شود کارورزان باید بتوانند پیرامون رشته خود در بازار کار تجربه کسب کنند، خوب این امر یا باید در دادگستری‌ها اتفاق بیفتد یا باید در کنار وکیل اتفاق بیفتد یا در اداراتی که احتیاج به افرادی که رشته

حقوق را خواندند". دانشجویان زمانی می‌توانند با آمادگی کامل در موقعیتهای شغلی عمل کنند که علی‌رغم کسب دانش و مبانی نظری، فوت‌وفن‌ها و نکات ظریف مربوط به رشته تحصیلی را آموخته باشند. کارورزی می‌تواند زمینه کسب تجربه و یادگیری ظرافت‌های شغلی را فراهم کند. در این باره مصاحبه‌شونده شماره ۷ اظهار داشت: "آموختن آنچه می‌توان از آن به‌عنوان حقوق نانوشته نام برد، مسائل حقوقی و فنون خاصی که در هیچ کتابی نوشته نشده و با تجربه و کار عملی برای فرد به دست می‌آید، یکی از فواید دوره کارورزی است".

آنچه فرصت ارتقا مهارت‌های تخصصی را فراهم می‌کند کاربرد دانش نظری در محیط واقعی است. ۵ نفر از مصاحبه‌شوندگان به این مورد اشاره کردند. برای مثال از دیدگاه مصاحبه‌شونده شماره ۲، "به‌طور مشخص کارورزی رشته حقوق باید درصدد تحقق اهداف زیر باشد: کمک به دانشجویان جهت استفاده عملی از دانش نظری خویش و فراهم نمودن شرایطی که دانشجویان حقوق با واقعیات حرفه‌ای مواجه شوند و براساس آن بین معلومات آکادمیک و شرایط واقعی حرفه‌ای خود تناسب برقرار کنند". مصاحبه‌شونده شماره ۲۵ در این راستا بیان داشت: "اهداف ایدئال آن است که در حقیقت یافته‌های علمی را در عمل نیز تجربه کنند؛ یعنی ببینند چقدر این تئوری‌ها با واقعیت منطبق است. چون گاهی وقت‌ها ما در رشته‌ی حقوق با یک تئوری‌های خیلی خوبی روبه‌رو هستیم که در عمل بهش نمی‌رسیم یعنی عمل خیلی متفاوت است ما معمولاً مدینه‌ی فاضله را برای دانشجوی می‌گوییم، ولی مدینه‌ی فاضله در بیرون ممکن است وجود نداشته باشد".

مصاحبه‌شونده شماره ۲۱ با تشبیه رشته حقوق به عطاری، اهمیت تجربه حاصل از فعالیتهای عملی را برجسته کرد و بیان نمود:

فرد حقوقدان مثل عطاری است که با قوطی‌های مختلف دارو سروکار دارد. وقتی یکی اومد باید ببیند اگر گفت دلم درد می‌کند از قوطی اول ۱ گرم، از قوطی دهم، چه مقدار و چطوری قاطی کند، بجوشاند تا خوب شود. حقوق هم همین‌ه. ساده‌ترین پرونده ما چک است، چک، آیین دادرسی مدنی، آیین دادرسی کیفری، حقوق مدنی، تجارت، حقوق جزا می‌خواهد، اینا را باید بفهمی. دانشجوی اگر تجربه کاری در زمینه مباحث حقوقی نداشته باشد نمی‌تواند از عهده کار برآید. کارورزی می‌تواند فوت‌وفن‌های تجربی رشته حقوق را به دانشجوی آموزش دهد.

یکی دیگر از اهداف کارورزی آشنا کردن دانشجویان با رویه‌های عملی کار در رشته حقوق است. مصاحبه‌شونده شماره ۱۶ درباره این هدف کارورزی اذعان داشت: "آشنایی با نحوه تقدیم دادخواست، شکواییه، چگونگی صدور رأی و اینکه هر پرونده از چه قسمت‌هایی تشکیل شده از جمله فواید و نتایج کارورزی می‌تواند باشد. مصاحبه‌شونده شماره ۵ نیز بیان کرد: "چون رشته حقوق بازار کارش به‌صورت فنی است؛ یعنی کاری فنی است، در کارورزی بحث اصلی این است که ما چگونگی عملکرد در مقابل پرونده‌های حقوقی را یاد بگیریم، یعنی در درجه اول یک کارورز رشته حقوق باید آشنا شود با اینکه

پرونده حقوقی از ابتدا تا انتها چه مراحل را طی می‌کند و در نهایت به صدور حکم و اجرای حکم می‌رسیم که باید در کارورزی رشته حقوق با اینها آشنایی صورت بگیرد."

۳- افزایش تعامل: ۲۹/۵۴ درصد از مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که کارورزی به افزایش شناخت و گسترش روابط فردی و بین‌فردی کمک می‌کند. برای مثال مصاحبه‌شونده شماره ۴ بیان داشت: "رشته حقوق مثل رشته فلسفه نیست که فقط تئوری باشه. آدم حتی اگر در یک اتاق کتاب‌های مربوط را بخواند می‌تواند نظرات جدیدی هم ارائه کند یا رشته‌های آزمایشگاهی، یک آزمایشگاه کافی است، ولی رشته حقوق باید با مردم رابطه داشته باشد تا مسائل اساسی، مسائلی که جامعه درگیر هست را بشناسد."

بخشی از این تعامل مربوط به آشنایی با محیط کاری و دنیای واقعی است. مصاحبه‌شونده شماره ۱۶ به این نکته اشاره کرد و بیان داشت هدف کارورزی آشنایی با مراجع صالح صدور رأی، شورای حل اختلاف و دادگاه‌های حقوقی و کیفری است. همچنین مصاحبه‌شونده شماره ۱۸ اظهار داشت: "از دید طراحان دروس اهداف و پیامدهایی موردنظر، در واقع یک نوع آمادگی دادن به دانشجویان و آشنایی با فضای کار است."

مصاحبه‌شونده شماره ۶ در این مورد بیان داشت: "این جمله‌ای که من می‌خوام بگم جمله معروفی هست و شما از هر وکیلی یا از هر قاضی یا استادی ممکنه شنیده باشین. میگن دانشجو حقوق باید برود دادگستری یک لیسانس دیگه بگیرد. این چه چیزی را نشان می‌دهد. این را نشان می‌دهد که عالم عمل با عالم دانشگاه با هم فرق می‌کند. من خودم وقتی کارآموزی را شروع کردم. رفته بودم توی یکی از شعب، حرفی زدم گفتن این حرف مال دانشگاه، اینجا خبرای دیگه است. چقدر بین عالم دانشگاه و دادگستری تفاوت وجود داره." مصاحبه‌شونده شماره ۲۴ با مثالی تعامل با محیط را توضیح داد: "در دانشگاه ورشکستگی را می‌گیم به تفضیل، اما اینکه الان تو دادگستری و اداره تصفیه و ورشکستگی، روال ورشکستگی چطوری هست، یه جهانی دیگه‌ای برا خودش دارد. مثلاً شما یک خونه خریدین حالا اون که فروخته دبه کرده، به یکی دیگه فروخته. اینا تو حقوق مدنی خواندین، حالا میان تو دادگاه اینکه اینا چطوری عمل می‌کنن، خودش خیلی مفصله."

از دیدگاه مصاحبه‌شونده شماره ۱۷ "هدف از دوره کارورزی اینه که یک دانشجو بعد از اینکه درس‌های تئوری را در سال‌های مختلف مطالعه می‌کند، برود تو یه محیط عملی واقعی با مسائل آشنا بشه، یاد بگیرد که چه جوری پاسخگو باشد و تو محیط عملی چه جوری کار بکند." مصاحبه‌شوندگان شماره ۵ و ۲۵ معتقد هستند که در کارورزی دانشجویان به "دادگاه و زندان می‌روند و روش برخورد با مجرمین یا طرفین دعوا را مشاهده می‌کنند. غیر از ان نحوه تعامل با قضات نیز از اهمیت بسیاری برخوردار است"

۵- فرصت جذب و استخدام: یکی از دغدغه‌ها در شرایط فعلی جامعه موضوع بیکاری و اشتغال دانش‌آموختگان است. ارائه کارورزی در دانشگاه‌ها و گنجاندن آن در برنامه درسی می‌تواند اقدامی در

جهت آماده کردن آن‌ها برای بر عهده گرفتن مشاغل مرتبط با رشته تخصصی باشد. در این زمینه مصاحبه‌شونده شماره ۲۳ اظهار داشت:

در هدف‌گذاری درس‌هایی مثل کارورزی باید به هدف خود رشته حقوق توجه شود. به آموزش این رشته در دانشگاه‌ها و در کشور توجه کرد ما عمدتاً دانشجویان را در رشته حقوق دانشگاه‌ها تربیت می‌کنیم برای تصدی مشاغلی از قبیل قضاوت، وکالت، سردفتری اسناد رسمی، مشاوره حقوقی ادارات و شرکت‌های خصوصی، سردفتری ازدواج و طلاق، یا اگر که ادامه بدهم در مقاطع تحصیلات تکمیلی به‌عنوان محقق و پژوهشگر و استاد. خب عمدتاً مشاغلی را که من نام بردم اگر در نظر بگیریم کارورزی باید در آن راستا باشد؛ یعنی ما بچه‌ها را آماده بکنیم برای قضاوت یا وکالت یا سردفتری.

مصاحبه‌شونده شماره ۲ نیز معتقد است: هدف از ارائه کارورزی "مهیا ساختن دانشجویان رشته حقوق برای ورود به مشاغل حقوقی خصوصاً قضاوت و وکالت و تصحیح خطاهایی که ممکن است در فضای واقعی کار در آینده رخ دهد" است.

شاخص‌ها و فراوانی هر یک از مقوله‌های مذکور، در جدول ۱ آورده شده است.

جدول (۱): اهداف کارورزی در فرایند اجرای کارورزی

ردیف	شماره فراوانی	فراوانی نظرات*				فهرته محوری	کدگذاری اولیه
		دانشجویان (n=۸)	استادان (n=۵)	متخصصان (n=۵)	شاغلین (n=۷)		
۱۵/۹	۱۴	۶	۱	۵	۲	ارتقاء نظری	۱. ملموس کردن مباحث نظری
۵/۶۸	۵		۱	۱	۳	ارتقاء تفکر	۲. تثبیت بهتر مطالب در ذهن
۲۱/۵۹	۱۹	۶	۲	۶	۵	جمع مقوله	جمع مقوله
۱۲/۵	۱۱	۱	۳	۴	۳	ارتقاء مهارت‌های تخصصی	۱. آشنایی با رویه‌های عملی کار
۱۲/۵	۱۱	۴	۱	۲	۴		۲. تطبیق مواد قانونی با عمل
۹/۰۹	۸	۴	۱	۲	۱		۳. آموختن فوت‌وفن‌های حقوقی
۵/۶۸	۵		۳	۱	۱		۴. استفاده عملی از دانش نظری
۳۹/۷۷	۳۵	۹	۸	۹	۹	جمع مقوله	جمع مقوله
۱۱/۳۶	۱۰	۳	۴	۱	۲	ارتباط بین دانشگاه و دنیای عملی	۱. ارتباط بین دانشگاه و دنیای عملی
۹/۰۹	۸	۱	۴	۱	۲	آشنایی با محیط کار	۲. آشنایی با محیط کار
۷/۹۵	۷	۳	۱	۲	۱	یادگیری نحوه تعامل با قضات، طرفین دعوا و موکلین	۳. یادگیری نحوه تعامل با قضات، طرفین دعوا و موکلین
۱/۱۳	۱				۱	شناخت توانایی‌ها و علایق دانشجویان	۴. شناخت توانایی‌ها و علایق دانشجویان
۲۹/۵۴	۲۶	۷	۹	۴	۶	جمع مقوله	جمع مقوله
۷/۹۵	۷	۲	۳		۲	آمادگی برای اشتغال در حوزه حقوق	۱. آمادگی برای اشتغال در حوزه حقوق
۱/۱۳	۱				۱	اصلاح اشکالات در فضای واقعی کار	۲. اصلاح اشکالات در فضای واقعی کار

جمع مقوله	۳	۳	۲	۸	۹/۰۹
جمع کل	۲۳	۱۹	۲۲	۸۸	۱۰۰

* همان‌طور که گفته شد، برای پاسخ به این سؤال با ۲۵ نفر مصاحبه شده است. با توجه به اینکه برخی از مصاحبه‌شوندگان درباره اهداف برنامه‌درسی کارورزی به چند هدف اشاره داشتند، لذا فراوانی نظرات با تعداد نفرات مصاحبه‌شونده برابر نیست.

در جدول ۱ مشاهده می‌شود بیشترین درصد مربوط به مقوله‌های ارتقا مهارت‌های تخصصی با ۳۹/۸ درصد و افزایش تعامل با ۲۹/۵ درصد است. کمترین درصد نیز مربوط به مقوله جذب و استخدام است. با وجود اهمیت مسئله بیکاری در جامعه و نقش کارورزی در آماده کردن افراد برای اشتغال، این مقوله کمتر مورد توجه مصاحبه‌شوندگان بوده است. به نظر می‌رسد یکی از دلایل عدم توجه به این مقوله، شناخت کم نسبت به جایگاه و نقش کارورزی در ایجاد تجربه، مهارت‌آموزی و آماده کردن افراد برای اشتغال در این رشته است.

ب) یافته‌های پرسشنامه

در بخش کمی، دیدگاه شرکت‌کنندگان در پژوهش، درباره اهداف درس کارورزی مورد بررسی قرار گرفته است. گویه‌های پرسشنامه برگرفته از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان و بررسی ادبیات پژوهش است. نتایج این بررسی در جدول ۲ ارائه می‌شود.

جدول (۲): توزیع فراوانی و درصد نظرات پاسخ‌دهندگان درباره اهداف کارورزی

انحراف معیار	میانگین	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	خلاصه سؤال
۰/۹۷	۴/۰۵	۴۷	۳۵	۲۷	۴	۲	۱. آشنایی بیشتر با مبانی و مفاهیم اصلی رشته
۱/۰	۴/۱۵	۵۴	۳۲	۱۹	۶	۲	۲. دریافت تصویر دقیق‌تر از آینده شغلی
۱/۰۸	۴/۲۹	۷۱	۱۹	۱۶	۵	۴	۳. مرتبط کردن مباحث نظری با فضای کار
۱/۰۵	۳/۹۴	۴۳	۳۴	۲۷	۷	۳	۴. رشد نگرش مثبت در نسبت به مشاغل مرتبط
۱/۰۹	۴/۰۸	۵۲	۳۲	۱۷	۷	۴	۵. شناسایی توانایی‌ها و قابلیت‌های تخصصی
۱/۳	۳/۷۷	۴۲	۳۶	۱۸	۶	۱۳	۶. تمرین مهارت‌های عمومی مورد انتظار
۱/۱۷	۳/۸	۳۸	۳۹	۲۳	۷	۸	

				۷	۶/۱	۲۰	۳۳/۹	۳۳	۷. تقویت مهارت‌های خاص موردنیاز دانشجو
				۴	۱۰	۲۲	۳۱	۴۸	۸. افزایش امکان استخدام در محل کارورزی
	۱/۱۳	۳/۹۵	۴۱/۷	۳/۵	۸/۷	۱۹/۱	۲۷	۴۱/۷	
	۰/۸۳	۴							کل

براساس داده‌های جدول ۲ در مؤلفه اهداف برنامه درسی کارورزی رشته حقوق بالاترین میانگین مربوط به «مرتبط کردن مباحث نظری دانشگاهی با فضای کار مربوط به رشته حقوق» و «دریافت تصویر دقیق‌تر از آینده شغلی» با میانگین ۴/۲۹ و ۴/۱۵ و پایین‌ترین میانگین مربوط به «تمرین مهارت‌های عمومی مورد انتظار محیط‌های کاری مانند مهارت‌های پژوهشی و رایانه‌ای» با میانگین ۳/۷۷ بوده است.

برای بررسی یکسان بودن اولویت‌گویی‌های مؤلفه اهداف بر اساس نظرات پاسخ‌دهندگان، از آزمون فریدمن استفاده شد (جدول ۳). این آزمون ترکیبی از میانگین و انحراف استاندارد را برای رتبه‌بندی گویه‌ها به کار می‌گیرد. آزمون فریدمن میانگین رتبه‌های هر متغیر را نشان می‌دهد (Momeni and Ghayoumi, 2013). نتایج حاکی از متفاوت بودن الویت‌گویی‌ها بر اساس نظرات پاسخ‌دهندگان است ($p < 0/05$).

جدول (۳): اولویت‌بندی گویه‌های مؤلفه اهداف

میانگین رتبه	الویت	گویه‌ها
۵/۳۱	۱	مرتبط کردن مباحث نظری دانشگاهی با فضای کار مربوط به رشته حقوق
۴/۹۰	۲	دریافت تصویر دقیق‌تر از آینده شغلی
۴/۷۷	۳	شناسایی توانایی‌ها و قابلیت‌های تخصصی در زمینه شغلی
۴/۵۰	۴	آشنایی بیشتر با مبانی و مفاهیم اصلی رشته حقوق
۴/۳۴	۵	افزایش امکان استخدام در محل کارورزی یا سایر مؤسسات مرتبط
۴/۲۵	۶	رشد نگرش مثبت در دانشجو نسبت به مشاغل مرتبط با رشته حقوق
۳/۹۷	۷	تمرین مهارت‌های عمومی مورد انتظار محیط‌های کاری مانند مهارت‌های پژوهشی و رایانه‌ای
۳/۹۶	۸	تقویت مهارت‌های خاص موردنیاز مانند قابلیت پردازش اطلاعات، سازگاری

$$X^2 = 42/66, p = 0/00$$

براساس جدول ۳ گویه «مرتبط کردن مباحث نظری دانشگاهی با فضای کار» در رشته حقوق با میانگین رتبه ۵/۳۱ اولویت اول موردتوجه پاسخ‌دهندگان است. گویه «دریافت تصویر دقیق‌تر از آینده شغلی» با میانگین رتبه ۴/۹۰ در اولویت دوم است. همچنین از نظر پاسخ‌دهندگان گویه «شناسایی توانایی‌ها و قابلیت‌های تخصصی در زمینه شغلی» با میانگین رتبه ۴/۷۷ اولویت دیگر است.

برای بررسی تفاوت معنی‌داری نظرات پاسخ‌دهندگان درباره مؤلفه اهداف، از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد. در این آزمون مقایسه یک عدد فرضی (میانگین نظری) با میانگین جامعه نمونه موردنظر است (Afshinnia, 2014). میانگین فرضی همیشه ۳ نیست، در شرایط مختلف توسط محقق تعیین می‌شود. در این پژوهش، به دلیل اینکه وضعیت مطلوب اهداف و فعالیت‌های یاددهی و یادگیری کارورزی موردنظر بوده است، نتیجه مشورت با صاحب‌نظران این بود که اهداف و فعالیت‌های یاددهی و یادگیری کارورزی باید فراتر از سطح متوسط باشد، لذا معیار $3/5$ به‌عنوان میانگین فرضی در نظر گرفته شده است. نتایج استخراج شده حاکی از آن بود که t مشاهده شده از t بحرانی جدول در سطح خطای $0/05$ کوچک‌تر است؛ بنابراین مقایسه میانگین نمره پاسخ‌ها با معیار فرضی $3/5$ نشان می‌دهد سطح معناداری کوچک‌تر از $0/05$ است. در نتیجه تفاوت میانگین نظرات پاسخ‌دهندگان درباره اهداف برنامه درسی کارورزی با معیار فرضی معنادار است. پس می‌توان نتیجه گرفت که شرکت‌کنندگان در پژوهش اعتقاد دارند باید بیشتر از سطح معیار فرضی به اهداف در برنامه درسی کارورزی توجه داشته‌اند.

سؤال دوم پژوهش: چه فعالیت‌های یادگیری در فرایند کارورزی رشته حقوق باید موردتوجه قرار گیرد؟

الف) یافته‌های مصاحبه

بر اساس دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگان فعالیت‌های یادگیری که در فرایند کارورزی باید بر آن‌ها تأکید داشت در دو مقوله فعالیت‌های عمومی و تخصصی ارائه می‌شود.

۱- فعالیت‌های عمومی

از مجموع نظرات مصاحبه‌شوندگان، ۴۳ نظر (۶۸/۲۵ درصد) در فرایند کارورزی به فعالیت‌های عمومی توجه داشتند. حضور منظم در محل کارورزی، برقراری تعامل، یادداشت‌برداری و مطالعه ازجمله فعالیت‌های موردنظر مصاحبه‌شوندگان است. به‌عنوان مثال مصاحبه‌شونده شماره ۵ بیان کرد: "برای فعالیت‌هایی که باید ضمن کارورزی انجام بشه، قطعاً حضور در دادگاه و آشنایی با فضا و جو حاکم بر محاکم مهم است". مصاحبه‌شونده شماره ۴ معتقد است: "نمی‌توان انتظار خاصی از فعالیت دانشجوی داشت ولی همین صرف حضور، صرف دیدن در ادارات و دیدن چگونگی روند ثبت و بررسی پرونده‌ها خیلی خوبه. اگر دانشجوی را هم مشارکت بدن که دیگه مدینه فاضله است. شرکت در جلسات موکل و وکیل خیلی می‌تواند درباره اینکه دانشجوی در آینده چطور با موکلش برخورد داشته باشد کمک‌کننده باشه".

مصاحبه‌شونده شماره ۶ فعالیت‌های زیر را برای دوره کارورزی رشته حقوق مناسب تشخیص داد و بیان داشت: "خلاصه پرونده بنویسد، گزارش دهد، شرح ما وقع را بنویسد، خودش رأی دادگاه را تحلیل کند با اون چیزایی که توی دانشگاه خوانده تطبیق دهد".

۶ نفر از مصاحبه‌شوندگان معتقدند با توجه به اینکه حقوق دربرگیرنده موضوعات متفاوت و متعددی است، آموزش و کسب تجربه در این حوزه بسیار زمان‌بر است. لذا این خود دانشجو است که مسئولیت اصلی در یادگیری را بر عهده دارد و باید با مطالعه فراوان آمادگی لازم برای بر عهده گرفتن مشاغل حقوقی را به دست آورد. به‌عنوان مثال مصاحبه‌شونده شماره ۳ اظهار نمود: "حقوق فقط مطالعه است، فعالیت خاصی نمی‌خواهد، قوانین جدید مطالعه شود. دانشجوی حقوق فارغ‌التحصیلی ندارد، همیشه باید مطالعه کند قوانین جدید، قدیم. تا درگیر کار نشود، یادگیری کوتاه‌مدت است و در شرایطی که عملاً درگیر نیست یادگیری‌ها تثبیت نمی‌شوند".

۲- فعالیت‌های تخصصی

۱۹ نظر (۳۰/۱۵ درصد) در فرایند کارورزی به فعالیت‌هایی که زمینه کسب تخصص در حقوق را فراهم می‌کند، توجه کردند. به‌عنوان مثال مصاحبه‌شونده شماره ۱۹ معتقد است: "اگر یک کارورز بخواهد تجربه در این زمینه کسب کند حتماً و حتماً باید در رابطه با رشته خودش به‌صورت مستقیم یک سری اعمالی در رابطه با همین رشته را انجام بده مثلاً در کنار دست یک وکیل بداند چه جور یک دادخواست نوشته می‌شود و یا کنار دست قاضی باید بداند از چه راه‌هایی باید به حکم موردنظر برسد". مصاحبه‌شونده شماره ۲۳ نیز بیان داشت:

ما اگر بخواهیم کارورزی طراحی بکنیم در کارشناسی حقوق، این کارورزی‌ها را باید جهت بدهیم به سمت مشاغل قضاوت، وکالت و غیره و اینها در همان محل اشتغال این شغل‌ها انجام بشود؛ یعنی ما دانشجو را برای قضاوت بفرستیم دادگستری در شغل‌های مختلف حقوقی، کیفری، خانواده، ... و برای وکالت بچه‌ها را بفرستیم در دفتر وکالت تا با روش کار وکیل، نوع پرونده‌هایی که می‌آید و کاری که وکیل باید از ابتدا تا انتها روی پرونده موکل انجام دهد.

مصاحبه‌شونده شماره ۱۵ اظهار داشت: "باید از دانشجو خواسته شود در ابتدائی‌ترین حالات یک لایحه تنظیم کند و با اجازه ورود به دادگاه و اجرای احکام و نهادهای ذی‌ربط دیگر، زمینه را جهت کارورزی دانشجو بیشتر فراهم کنند. البته با هدایت استاد خاص مشابه استاد راهنما و در پایان از آنچه انجام داده گزارشی تهیه کند یعنی هر آنچه فعلاً در کارآموزی وکالت و قضاوت در حال اجرایی شدن است".

ازجمله فعالیت‌های موردنظر مصاحبه‌شوندگان مطالعه پرونده‌های حقوقی است. در این مورد مصاحبه‌شونده شماره ۲ بیان داشت: "فعالیت‌هایی از قبیل مطالعه پرونده‌های حقوقی و کیفری؛ شرکت در محاکم دادگستری اعم از دادگاه و دادسرا بدوی و تجدیدنظر؛ گفتگو با قضات و وکلا پیرامون مسائل حقوقی یک پرونده؛ تهیه گزارش تخصصی پیرامون جلساتی که شرکت می‌کنند یا پرونده‌هایی که مطالعه می‌کنند، باید در کارورزی گنجانده شود". مصاحبه‌شونده شماره ۶ در این راستا اظهار داشت: "حتماً باید تعامل بشه با دادگستری تا دانشجویان پرونده‌ها را از نزدیک بخوانند. توی شعبه کنار قاضی بشینند تا بفهمند در عمل چه اتفاقی می‌افتد. تنها فعالیت اینکه پرونده‌ها از نزدیک ورق بزنند،

تو دل پرونده‌ها بروند. یک سری هم به دفتر وکلا و دفتر استاد رسمی بروند". در همین مورد مصاحبه‌شونده شماره ۱ مطرح کرد که "باید دانشجوی در تمام مطالب حقوقی به صورت موردی بتواند به تمام پرونده‌ها با توجه به مطلب حقوقی و متناسب با آن دست پیدا کند، مثلاً در مبحث فسخ نکاح پرونده با این مضمون را مطالعه کند و با انطباق آن با قانون اقدام کند و بتواند در جلسات رسیدگی شرکت کند و به تحلیل‌ها و استدلال‌ات طرفین دعوا را بشنود و استنباط خودش را بیان کند". یکی از فعالیت‌هایی که دانشجوی در کارورزی درگیر می‌شود، آشنایی با مشاغل مرتبط با حقوق است. مصاحبه‌شونده شماره ۷ در این باره بیان نمود:

در کارورزی حرفه‌های مختلف مرتبط با رشته‌های حقوق باید موردنظر قرار گیرند. اصلی‌ترین فعالیت‌های عملی حقوق سردفتری، قضاوت و وکالت است. در درجه اول باید به نحو محسوس با نهادها و مجموعه‌های اداری و فیزیکی مرتبط با این حرفه‌ها آشنا شد و در درجه بعدی تجربیات و فعالیت‌های تخصصی هر یک در حد آشنایی دانشجوی حقوق. مثلاً یک کارآموز وکالت باید با نهادهای دادسرا، دادگاه بدوی، تجدیدنظر، دیوان عدالت اداری، سازمان تعزیرات، دیوان عالی کشور به خوبی آشنا شود، با رویه‌های نوشتن دادخواست و شکایت آشنا شود، با فن دفاع و نحوه رسیدگی آشنا شود. مصاحبه‌شونده شماره ۵ اذعان داشت: "در کنار آن، آشنایی با شیوه دست‌نویسی، لایحه نویسی و تعامل باید موردتوجه قرار بگیرد. حضور منظم در محاکم می‌تواند به این فرایند کمک کند. در کنار اون بهترین پیشنهاد برای استفاده دانشجویان از کارورزی این است که آن‌ها یادداشت‌برداری از پرونده‌ها کنند، با قضاوت درباره تصمیماتی که در پرونده‌هایی مختلف می‌گیرند صحبت کنند و از طریق آن‌ها متوجه فضای حاکم بر فکر قضات شوند". شاخص‌ها و فراوانی هر یک از مقوله‌های مذکور در جدول ۴ آورده شده است.

جدول (۴): فعالیت‌های یادگیری در فرایند اجرای کارورزی

ردیف	تاریخ نظرات	فراوانی نظرات				مؤثره محوری	کدگذاری اولیه
		دانشجویان	استادان	متخصصان	شاغلین		
۳۰/۱۵	۱۹	۲	۶	۶	۲	فعالیت عمومی	۱. حضور منظم در دادگاه و محاکم
۱۵/۸۷	۱۰	۱	۳	۳	۳		۲. یادداشت‌برداری از پرونده‌ها
۹/۵۲	۶		۴	۱	۱		۳. مطالعه دائمی قوانین جدید و قدیم
۹/۵۲	۶	۱		۱	۴		۴. برقراری ارتباط با موکل، قضات و وکلا
۳/۱۷	۲				۲		۵. تهیه گزارش تخصصی از جلسات
۶۸/۲۵	۴۳	۴	۷	۴	۱۱	جمع مقوله	
۹/۵۲	۶				۶	فعالیت‌های	۱. خواندن پرونده‌های حقوقی و کیفری
۶/۳۴	۴	۱			۳		۲. لایحه نویسی
۶/۳۴	۴	۲	۱		۱		۳. مشاهده چگونگی روند ثبت و بررسی پرونده‌ها
۶/۳۴	۴				۴		۴. مشارکت فعال در ثبت و بررسی

۶/۳۴	۴	۱	۱	۱	۵. آشنایی با فن دفاع و نحوه رسیدگی
۱/۵۸	۱		۱		۶. برگزاری جلسه با قضات، وکلا و نمایندگان مجلس
۳۰/۱۵	۱۹	۷	۹	۷	۱۷ جمع مقوله
۱۰۰	۶۳	۱۱	۱۶	۱۱	۲۹ جمع کل

ب) یافته‌های پرسشنامه

در این بخش، دیدگاه شرکت‌کنندگان در پژوهش، درباره فعالیت یادگیری در کارورزی مورد بررسی قرار گرفته است. گویه‌های پرسشنامه برگرفته از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان و بررسی ادبیات پژوهش است. نتایج این بررسی در جدول ۵ ارائه می‌شود.

براساس جدول ۵ در مؤلفه فعالیت یادگیری کارورزی رشته حقوق بالاترین میانگین مربوط به «تمرین فعالیت‌های خاص مانند تحریر دعوی و ادله، تنظیم حقوقی قراردادها» با میانگین ۴/۳۲ و پایین‌ترین میانگین در این مؤلفه مربوط به «فراگیری کنترل هیجان‌ها و تنش‌های محیط کاری» با میانگین ۳/۸۷ بوده است.

جدول (۵): توزیع فراوانی و درصد نظرات پاسخ‌دهندگان درباره مؤلفه فعالیت یادگیری

خلاصه سؤال	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین	انحراف معیار
۱. فراگرفتن چگونگی عملیاتی کردن دانش	۱	۰	۱۸	۴۲	۵۴	۴/۲۹	۰/۷۹
۲. آشنایی با حقوق و تکالیف افراد مختلف	۳	۰	۱۸	۵۴	۳۹	۴/۱۳	۰/۷۷
۳. تمرین فعالیت‌های خاص مانند تحریر دعوی	۳	۳	۱۴	۲۸	۶۶	۴/۳۲	۰/۹۷
۴. تمرین مهارت‌های نرم مانند تصمیم‌گیری،	۳	۵	۱۵	۳۹	۵۲	۴/۱۶	۰/۹۹
۵. رشد مهارت‌های اجتماعی برای فعالیت	۲	۵	۱۸	۴۱	۴۸	۴/۱۲	۰/۹۵
۶. فراگیری کنترل هیجان‌ها محیط کاری	۵	۵	۲۸	۳۸	۳۸	۳/۸۷	۱/۰۷
۷. برقراری ارتباط با مراجعین و تشخیص	۲	۶	۲۰	۳۷	۴۸	۴/۰۹	۰/۹۹
۸. یادگیری ابعاد مختلف اخلاق حرفه‌ای	۲	۸	۱۸	۳۵	۵۰	۴/۰۹	۱/۰۲
۹. برگزاری دادگاه‌های مجازی در دانشگاه	۳	۹	۱۳	۲۹	۶۱	۴/۱۸	۱/۰۸

برای بررسی یکسان بودن الویت گویه‌های مؤلفه اهداف بر اساس نظرات پاسخ‌دهندگان، از آزمون فریدمن استفاده شد (جدول ۶). نتایج حاکی از متفاوت بودن الویت گویه‌ها بر اساس نظرات پاسخ‌دهندگان است ($p < 0/05$).

جدول (۶): اولویت‌بندی گویه‌های مؤلفه فعالیت یادگیری

الویت	گویه‌ها	میانگین رتبه
۱	تمرین فعالیت‌های خاص مانند تحریر دعوی و تنظیم حقوقی قراردادها	۵/۶۳
۲	فراگرفتن چگونگی عملیاتی کردن دانش نظری مربوط به رشته حقوق	۵/۴۲
۳	برگزاری دادگاه‌های مجازی در دانشگاه با دعوت از استادان و قضات	۵/۲۲
۴	تمرین مهارت‌های نرم مانند تصمیم‌گیری، حل مسئله، کار تیمی	۵/۱۱
۵	رشد مهارت‌های اجتماعی لازم برای فعالیت بهتر در موقعیت‌های شغلی	۴/۹۴
۶	یادگیری ابعاد مختلف اخلاق حرفه‌ای	۴/۸۸
۷	آشنایی با حقوق و تکالیف افراد مختلف جامعه مانند خانواده و کیفری	۴/۸۳
۸	برقراری ارتباط با مراجعین و تشخیص نوع خدمات مورد نیاز آن‌ها	۴/۸۰
۹	فراگیری کنترل هیجانات و تنش‌های محیط کاری	۴/۱۶

$$X^2 = 32/61, p = 0/00$$

بر اساس جدول ۷ گویه «تمرین فعالیت‌های خاص مانند تحریر دعوی و تنظیم حقوقی قراردادها» در رشته حقوق با میانگین رتبه ۵/۶۳ اولویت اول مورد توجه پاسخ‌دهندگان است. گویه «فراگرفتن چگونگی عملیاتی کردن دانش نظری مربوط به رشته حقوق» با میانگین رتبه ۵/۴۲ در اولویت دوم است. همچنین از نظر پاسخ‌دهندگان گویه «برگزاری دادگاه‌های مجازی در دانشگاه با دعوت از استادان و قضات» با میانگین رتبه ۵/۲۲ اولویت دیگر است.

برای بررسی تفاوت معنی‌داری نظرات پاسخ‌دهندگان درباره مؤلفه فعالیت یادگیری، از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد. نتایج استخراج شده t تک نمونه‌ای نشان داد که میانگین نظرات شرکت‌کنندگان رشته حقوق در زمینه فعالیت یادگیری در برنامه درسی کارورزی ۴/۱۴ است. از آنجایی که مقدار احتمال ۰/۰۰ از سطح معنی‌داری ۰/۰۵ کوچک‌تر است. بنابراین شرکت‌کنندگان در رشته حقوق بیشتر از سطح معیار فرضی به فعالیت یادگیری در برنامه درسی کارورزی توجه داشته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه آموزش عملی و کاربردی از مهم‌ترین نیازها برای پیشرفت یک کشور است. توسعه این آموزش‌ها مستلزم برنامه‌ریزی است. در برنامه‌ریزی برای ارائه کارورزی باید به دو عنصر مهم هدف و فعالیت یادگیری توجه شود. هدف اصلی این پژوهش، بررسی اهداف و فعالیت‌های مناسب برنامه

درسی کارورزی رشته حقوق در مقطع کارشناسی بود. به منظور دستیابی به این هدف، در بخش کیفی دیدگاه استادان، متخصصان، شاغلین حوزه حقوق و دانشجویان تحصیلات تکمیلی و در بخش کمی دیدگاه دانشجویان و دانش‌آموختگان کارشناسی این رشته مورد ارزیابی قرار گرفت. در بخش کیفی نتایج به دست آمده در حیطه اهداف کارورزی نشان داد که مقوله‌های ارتقا مهارت‌های تخصصی و افزایش تعامل مهم‌ترین اهداف مورد نظر مصاحبه‌شوندگان برای کارورزی در رشته حقوق است. در حال حاضر به دلیل توسعه این رشته، تقاضای زیاد دانشجویان و در نتیجه تعداد زیاد دانش‌آموختگان که وارد بازار کار می‌شوند، یافتن کار مناسب مستلزم دانش و توانایی لازم برای کار تخصصی است. همچنین با در نظر گرفتن حساسیت مسائل حقوقی در جامعه به نظر می‌رسد که پرداختن به کارورزی با هدف افزایش مهارت‌های تخصصی و گسترش تعاملات دانشجویان با افراد با تجربه در این زمینه می‌تواند برای جامعه مفید واقع شود.

نتایج به دست آمده در بخش کمی نشان داد که مرتبط کردن مباحث نظری دانشگاهی با فضای کاری مربوط به رشته حقوق باید مهم‌ترین هدف درس کارورزی باشد. این یافته با نتایج تحقیق (Alpert and et al, 2009) همخوان است. نتایج تحقیق آن‌ها حاکی از این بود که با گذراندن درس کارورزی شکاف بین مباحث کلاس درس و محل کار کاهش پیدا می‌کند.

یکی دیگر از اهداف مهم کارورزی مورد نظر شرکت‌کنندگان در پژوهش، دریافت تصویر دقیق‌تر از آینده شغلی بود. این یافته با نتایج تحقیق (Nghia and Duyen, 2018; Nunley and et al, 2016; Robinson, Ruhanen and Breakey, 2016 and Allen, 2011) همخوان است. نتایج نشان داد که دانشجویان با سپری کردن دوره کارورزی نسبت به توانایی و علایق خود شناخت جامع‌تری به دست می‌آورند و می‌توانند مسیر شغلی خود را کشف و با آمادگی وارد بازار کار شوند.

افزایش امکان استخدام در محل کارورزی یا سایر مؤسسات مرتبط نیز به عنوان هدف دیگر کارورزی مطرح شد. این یافته با نتایج تحقیق (Diaz and et al, 2015; Alpert and et al, 2009; Jackel, 2011) در یک راستا قرار دارد. نتایج تحقیقات مذکور نشان داد که دانشجویان در مدت کارورزی با برقراری ارتباط با افراد حرفه‌ای و گسترش روابط با آن‌ها و همچنین کسب تجربه کاری امکان جذب و استخدام خود را در آینده افزایش خواهند داد. این یافته با نتایج حاصل از مصاحبه همخوان ناست. مقوله جذب و استخدام کمترین توجه مصاحبه‌شوندگان در چهار گروه را دریافت کرده است. در حال حاضر با توجه به تعداد زیاد دانشجو و رقابت برای فرصت‌های شغلی دانشجویان و دانش‌آموختگان شرکت‌کننده در بخش کمی تحقیق دغدغه کار دارند، لذا در همه موارد انتظار دارند به این موضوع توجه شود.

در بخش دوم مقاله حاضر فعالیتهای یادگیری مناسب در کارورزی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان نشان داد یادگیری فعالیتهای عمومی مانند حضور منظم در محل کارورزی، برقراری ارتباط، یادداشت‌برداری در کارورزی بسیار مهم است. شاید دلیل این توجه به

فعالیت‌های عمومی نسبت به فعالیت‌های تخصصی این باشد که مصاحبه‌شوندگان معتقد هستند دانشجویان بعد از اتمام تحصیلات و انتخاب نهایی شغل، متناسب با آن کارورزی‌های تخصصی دریافت کنند. اکثر دانش‌آموختگان رشته حقوق به وکالت و قضاوت گرایش دارند و برای آماده‌سازی آن‌ها در این مشاغل دوره‌های کارآموزی طراحی شده است، به همین خاطر در دوره کارشناسی می‌توان بر یادگیری فعالیت‌های عمومی تمرکز داشت.

این یافته با نتایج در بخش کمی در یک راستا قرار ندارد. دانشجویان و دانش‌آموختگان شرکت‌کننده در تحقیق تمرین فعالیت‌های خاص مانند تحریر دعاوی و تنظیم حقوقی قراردادهای و فراگرفتن چگونگی عملیاتی کردن دانش نظری مربوط به رشته حقوق را به‌عنوان دو فعالیت یادگیری مهم در کارورزی مطرح کردند. این موضوع می‌تواند به به‌دغدغه اصلی آن‌ها یعنی کار مرتبط باشد، آن‌ها می‌خواهند زود توانمند بشوند تا بلافاصله بعد از اتمام تحصیلات بکار بپردازند. از این‌رو بر یادگیری فعالیت‌های تخصصی و کاربردی رشته حقوق تأکید داشتند.

نتایج تحقیق نشان داد که از دیدگاه شرکت‌کنندگان در پژوهش، باید در کارورزی به یادگیری مهارت‌های نرم نیز توجه شود. این یافته با نتایج تحقیق (Van Mol, 2017)؛ (Maelah and et al, 2012)؛ (Abner and Kierstead, 2016)؛ (Gault and et al, 2010) همخوان است. در تحقیق (Gault et al, 2012) بر یادگیری مهارت‌های تداوم عملکرد، اشتیاق به یادگیری مهارت‌های جدید، وقت‌شناسی، ابتکار و خودانگیختگی، ابراز رفتار اخلاقی و پذیرش انتقاد سازنده تأکید شده است. نتایج تحقیق (Yiu and Law, 2012) در این مورد نشان داد کارورزی نه‌تنها به کارورزان در رشد مهارت‌ها و دانش حرفه‌ای کمک می‌کند، بلکه مهارت‌های نرم مانند ارتباطات شفاهی، کتبی، ارتباطات بین فردی، حل مسئله، کار تیمی، برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری را نیز بهبود می‌بخشد.

شناسایی اهداف و فعالیت‌های یادگیری کارورزی در رشته حقوق، از نتایج قابل تأمل و مهم این پژوهش است. از جمله مشکلات پژوهش حاضر، محدود بودن جامعه آماری به دانشجویان و دانش‌آموختگان رشته حقوق دانشگاه اصفهان است، لذا در تعمیم نتایج پژوهش حاضر به سایر رشته‌ها و دانشگاه‌ها باید احتیاط کرد. از این‌رو برای دستیابی به نتایج مطمئن‌تر در رابطه با اهداف و فعالیت‌های یادگیری در کارورزی، احتیاج به تحقیقاتی در سایر رشته‌ها و دانشگاه‌ها است. مشکل دیگر در انجام تحقیق حاضر، همکاری ضعیف مصاحبه‌شوندگان در دو گروه استادان و شاغلین رشته حقوق بود. این عامل باعث دشواری و زمان‌بر شدن انجام مصاحبه‌ها شده است. نبود موضوعات مشابه با موضوع پژوهش حاضر، امر مقایسه و تبیین نتایج پژوهش را به شکل مؤثر و مفید، با محدودیت مواجه ساخته است.

References:

- Abeysekera, I. (2006). Issues relating to designing a Work-Integrated Learning (WIL) program in an undergraduate accounting degree program and its implications for the curriculum. *Asia-Pacific Journal of Cooperative Education*, 7(1), 7-15.
- Abner, E. & Kierstead, S. (2016). Performance Assessment in Legal Education. In *Assessing Competence in Professional Performance across Disciplines and Professions* (pp. 103-140). Springer, Cham.
- Afshinnia, F. (2014). *Applied data analysis: A guide for using SPSS*. Isfahan: Isfahan University of Medical Sciences and Health Services [In Persian].
- Allen, B. (2011). Helping students learn by experience. *Accounting Education News*, 39(1), 10–11.
- Alpert, F., Heaney, J. G. & Kuhn, K. A. L. (2009). Internships in marketing: Goals, structures and assessment—Student, company and academic perspectives. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 17(1), 36-45.
- Australian Law Reform Commission. (2000). *Managing Justice: A review of the federal civil justice system*. Australian Government Pub. Service.
- Busby, G. (2002). *Tourism sandwich placements revisited. Rethinking of education and training for tourism*. Zagreb, Croatia: University of Zagreb Graduate School of Economics and Business, 213–230.
- Chen, C. T., Hu, J. L., Wang, C. C. & Chen, C. F. (2011). A study of the effects of internship experiences on the behavioural intentions of college students majoring in leisure management in Taiwan. *Journal of Hospitality Leisure Sport & Tourism Education*, 10(2), 61-73.
- Council for the Transformation and Promotion of the Humanities. (2016). *Revised curriculum Bachelor of Law degree at the 110th session*, December 14, 2015 [In Persian].
- Criminal justice program. (2012). *Internship and field experience requirements for criminal justice*. Department of Sociology/ Criminal Justice. Winona State University.
- Daniels, J. & Brooker, J. (2014). Student identity development in higher education: implications for graduate attributes and work-readiness. *Educational research*, 56(1), 65-76.
- Díaz, P. C., León, C. M. & Hernández-Luna, A. A. (2015). A Model for Effective Internship Programs: An Opportunity for Increasing Synergies between Universities and Companies to Enhance Student Learning. In *IIE Annual Conference. Institute of Industrial and Systems Engineers (IISE)*: 3035-3044.
- Garavan, T. N. & Murphy, C. (2001). The co-operative education process and organisational socialisation: A qualitative study of student perceptions of its effectiveness. *Education & training*, 43(6), 281-302.
- Gault, J., Leach, E. & Duey, M. (2010). Effects of business internships on job marketability: the employers' perspective. *Education & Training*, 52(1), 76-88.
- Gilbert, B. L., Banks, J., Houser, J. H., Rhodes, S. J. & Lees, N. D. (2014). Student development in an experiential learning program. *Journal of College Student Development*, 55(7), 707-713.
- Hafeznia, M. R. (2013). *An introduction to the research method in humanities*. Tehran: The Center for Studying and Compiling University Books in Humanities (SAMT) [In Persian].
- Hatami, M. (2015). Examining the Role of Educational Theory of Islam on the Elements of the Curriculum. *Scientific Journal of Ethics*, 5 (19): 157-139[In Persian].

- Jackel, D. (2011). *Evaluating the effectiveness of an internship program*. Unpublished Master's Thesis. Western Kentucky University.
- Jones, C. M., Green, J. P. & Higson, H. E. (2017). Do work placements improve final year academic performance or do high-calibre students choose to do work placements? *Studies in Higher Education*, 42(6), 976-992.
- Khalil, O. E. M. (2015). Students' experiences with the business internship program at Kuwait University. *International Journal of Management Education*, 13(3): 202-217.
- Krippendorff, Kh. (2003). *Content analysis: An introduction to its methodology*. London: Sage.
- Liviu, N. M. & Ana-Andreea, M. (2013). Issues on improving internships in Technical Universities in Romania. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 1757-1762.
- Maelah, R., Aman, A., Mohamed, Z. M. & Ramli, R. (2012). Enhancing soft skills of accounting undergraduates through industrial training. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 59, 541-549.
- Maertz Jr, C., Stoeberl, P. & Marks, J. (2014). Building successful internships: lessons from the research for interns, schools, and employers. *Career Development International*, 19(1), 123-142.
- Mansfield, R. (2011). The effect of placement experience upon final-year results for surveying degree programmer. *Studies in Higher Education*, 36: 939-952.
- McNamara, J. (2009). Internships: effective work integrated learning for law students. *Asia-Pacific Journal of Cooperative Education*, 10(3): 229-240.
- Momeni, M. & Ghayoumi, A. F. (2013). *Statistical analysis with SPSS*. Tehran: Ganj Shaygan [In Persian].
- Moore, J. D. & Plugge, P. W. (2008). Perceptions and expectations: Implications for construction management internships. *International Journal of Construction Education and Research*, 4(2), 82-96.
- Narayanan, V. K., Olk, P. M. & Fukami, C. V. (2010). Determinants of internship effectiveness: An exploratory model. *Academy of Management Learning & Education*, 9(1), 61-80.
- Nghia, T. L. H. & Duyen, N. T. M. (2019). Developing and validating a scale for evaluating internship-related learning outcomes. *Higher Education*, 77(1), 1-18.
- Nunley, J. M., Pugh, A., Romero, N. & Seals Jr, R. A. (2016). College major, internship experience, and employment opportunities: Estimates from a résumé audit. *Labour Economics*, 38, 37-46.
- Pauzé, E. F., Johnson, W. A. & Miller, J. L. (1989). Internship strategy for hospitality management programs. *Hospitality Education and Research Journal*, 13(3), 301-307.
- Rangan, S. & Natarajathinam, M. (2014). How to structure an internship that is great for the intern and the manager? In *2014 American Society for Engineering Education Annual Conference & Exposition*.
- Reddy, P. & Moores, E. (2006). Measuring the benefits of a psychology placement year. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(5), 551-567.
- Renganathan, S., Ambri Bin Abdul Karim, Z. & Su Li, C. (2012). Students' perception of industrial internship programme. *Education+ Training*, 54(2/3), 180-191.
- Robinson, R. N., Ruhanen, L. & Breakey, N. M. (2016). Tourism and hospitality internships: influences on student career aspirations. *Current Issues in Tourism*, 19(6), 513-527.

- Shirley, M., Davies, I., Cockburn, T. & Carver, T. (2006). The challenge of providing work-integrated learning for Law students-The QUT experience. *Journal of Clinical Legal Education*, 10, 134-147.
- Stuckey, R. T. (2007). *Best practices for legal education: A vision and a road map*. Clinical Legal Education Association.
- Van Mol, C. (2017). Do employers value international study and internships? A comparative analysis of 31 countries. *Geoforum*, 78, 52-60.
- Walsh, A. (2007). An exploration of Biggs' constructive alignment in the context of work-based learning. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 32(1), 79-87.
- Williams, H. S. & Alawiye, O. (2001). Assessment: Lessons learned from a year long undergraduate teacher education pilot program. *Journal of Instructional Psychology*, 28(4), 229-234.
- Yiu, M. & Law, R. (2012). A review of hospitality internship: Different perspectives of students, employers, and educators. *Journal of teaching in Travel & Tourism*, 12(4), 377-402.